

Medjezikovno (ne)razumevanje: zgodovinski vpogled na primeru bivše Jugoslavije

Gregor Perko (Univerza v Ljubljani)

Povzetek

Uvodni del članka zariše kratek tipološki uvid v medjezikovno razumevanje. V nadaljevanju poda vpogled v zgodovinske in politične pogoje medjezikovnega razumevanja med govorce južnoslovanskih jezikov. Skozi zgodovino je bilo medjezikovno razumevanje vpeto v nihanje med dvema skrajnostma: zблиževanje in razdruževanje jezikov, zlasti jezikov s področja bivše Jugoslavije. V zaključku ugotavljamo, da bi morala pedagoška orodja medjezikovnega razumevanja, da bi bila bolj učinkovita, bolj upoštevati stopnjo sorodnosti poučevanih jezikov.

Ključne besede: medjezikovno razumevanje, slovenščina, srbohrvaščina, bivša Jugoslavija

Résumé

La première partie de l'article propose un rapide aperçu typologique de l'intercompréhension. L'article se penche ensuite sur le contexte historique et politique de l'intercompréhension entre locuteurs de langues slaves du sud. Au cours de l'histoire, cette intercompréhension dépendaient de l'oscillation entre deux tendances : rapprochement et dissociation des langues, notamment des langues de l'espace yougoslave. Dans la conclusion, nous suggérons que les outils pédagogiques de l'intercompréhension, pour être plus opérants, devraient prendre en compte le taux de parenté des langues enseignées.

Mots clés : intercompréhension, slovène, serbo-croate, ancienne Yougoslavie

1 Uvod

Različne definicije medjezikovnega razumevanja, termina, ki se je v slovenščini že dokaj dobro uveljavil kot ustreznica za francoski termin *intercompréhension* ali angleški *intercomprehension*, lahko strnemo v naslednjo opredelitev: gre za posebno obliko sporazumevanja med govorce različnih jezikov, v katerem se vsak govorec izraža v svojem. Takšen način komuniciranja omogoča, da sta oba udeleženca (ali vsi udeleženci) govorne izmenjave v dokaj enakopravnem položaju, saj se nobenemu ni potrebno izražati v tujem jeziku oziroma v jeziku, ki ga drugi udeleženec bolje obvlada. Prav tako takšen način sporočanja omogoča, da se zmanjša vloga *linguae francae*, ki je danes na svetovni ravni angleščina.

Medjezikovno razumevanje je bilo v začetku in je še danes v veliki meri omejeno na sorodne jezike, to je jezike, ki pripadajo isti jezikovni družini. V Evropi to seveda velja za tri velike jezikovne družine: romansko, germansko in slovansko. Kot dober primer takšne prakse se običajno omenjajo skandinavski jeziki (švedščina, norveščina in danščina), kjer govorce različnih jezikov v medsebojni komunikaciji uporabljajo vsak svoj materni jezik in brez težav razumejo sogovornika, ki se izraža v drugem skandinavskem jeziku.

Če je bilo v začetku pojmovanje medjezikovnega razumevanja omejeno na jezike, ki vstopajo v neposredni stik in so med seboj sorodni, se je kasneje razširilo tudi na stike med govorcevim maternim jezikom in jezikom, ki je maternemu bolj oddaljen, in ki poteka preko t. i. »jezika-odložišča« (fr. *langue-dépôt*). Tako lahko npr. slovenski govorec preko poznavanja italijanščine ali francoščine kot »jezika-odložišča« dostopa do španščine. Dostopanje se odvija tako na leksikalni kot morfosintaktični ravni.

V nadaljevanju članka bomo v začetku na kratko preleteli do sedaj opravljene raziskave na področju medjezikovnega razumevanja in razvita orodja, zlasti tista, ki zadevajo slovanske jezike. V osrednjem delu bomo na primeru južnoslovanskih jezikov, ki so se uporabljali v nekdanji Jugoslaviji, ponudili vpogled v vlogo, ki jo pri razvijanju, dojemanju in sprejemanju medjezikovnega razumevanja igrajo zgodovinski in politični dejavniki, in poskusili na kratko zarisati možnosti nadaljnjega razvoja le-tega. Naš prispevek v svoji osrednji naravnosti kljub svoji lakoničnosti v ničemer bistveno ne odstopa od ostalih člankov v monografiji, saj je v vseh prispevkih poudarjena pomembna vloga vpliva zgodovinskih in drugih »nejezikovnih« dejavnikov na možnosti razvoja in uporabe različnih pristopov in orodij medjezikovnega razumevanja.

2 Kratek uvid v medjezikovno razumevanje

Od devetdesetih let dvajsetega stoletja termin označuje tudi posebno didaktično disciplino, ki preučuje in izdeluje različne pristope k razvijanju zmožnosti in strategij takšnega sporazumevanja, o čemer pričajo tudi prispevki v pričujočem zborniku.

Kot pove že samo ime, je poudarek medjezikovnega razumevanja na sprejemanju in ne toliko sporočanju. To se izraža tudi v pedagoškem pristopu. V začetni fazi se najprej razvija zmožnost pisnega in v manjši meri tudi slušnega razumevanja, kjer lahko učenec v sorazmernem kratkem času doseže dokaj visoko stopnjo znanja, tudi stopnjo B2 po *Skupnem evropskem jezikovnem okviru* (v nadaljevanju SEJO).¹ Na podlagi tega znanja, ki zagotovi učencu določeno mero samozavesti, saj se zmožnost razumevanja pridobiva dokaj hitro, se razvijajo tudi zmožnosti sporočanja, čeprav učenec pri teh zmožnostih z metodami medjezikovnega razumevanja nikakor ne more doseči enake stopnje kot pri razumevanju. Poleg pridobivanja zmožnosti razumevanja tujega jezika je pomembno tudi razvijanje zmožnosti razumevanja tujih kultur, saj je ta zmožnost enako pomembna za uspešno sporazumevanje z govorniki tujih jezikov (Coste, Moore in Zarate 1997).

Eden od dobrih in dokaj znanih primerov razvijanja zmožnosti medjezikovnega razumevanja je metoda t. i. sedmih sit (nem. *sieben Siebe*), ki je bila razvita v okviru projekta EuroCom (glej npr. Meissner in dr. 2004). Gre za strategijo, kako pristopati k besedilu, pisnemu ali slušnemu, v tujem jeziku, ki ga ne znamo, a je jeziku, ki je naš materni jezik oziroma ga dobro znamo, soroden. S prvim sitom poiščemo besede, ki so mednarodne, z drugim besede, ki so skupne vsej jezikovni družini, s tretjim glasovno ali pisno sorodne besede, s četrtem besede, ki so sorodne, a imajo drugačno fonetično oziroma grafično podobo, s petim se osredotočimo na skladenjsko raven, s šestim pa na oblikoslovno. Kar ostane, so elementi, lastni zgolj danemu jeziku.

Prvo sistematično proučevanje in razvijanje metod za pristopanje in poučevanje medjezikovnega razumevanja se je začelo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja na pobudo in pod pokroviteljstvom Claire Blanche-Benveniste (Blanche-Benveniste & Valli 1997). Projekta EuRom4 in EuRom5 sta razvila pristope in metode za poučevanje medjezikovnega razumevanja romanskih jezikov. Za romanske jezike se je v enaindvajsetem stoletju razvilo še več pristopov k medjezikovnemu razumevanju, med katerimi lahko omenimo metode Galatea, Galanet, Galapro in

1 Po nekaterih raziskavah naj bi govorec, ki dobro zna enega od romanskih jezikov, stopnjo pisnega in slušnega razumevanja B2 (po SEJO) dosegel že v šestdesetih urah učenja, še hitreje pa, če mu je eden od romanskih jezikov materni jezik. Podobno bi najbrž pokazale tudi raziskave, ki bi zadevale slovanske jezike.

EuroComRom. Za primerjalno-medjezikovno analizo romanskih jezikov je zanimiva monografija Paula Teyssierja (2004). Za germanske jezike so zanimivi SIGURD, IGLO in EuroComGer.

Za slovanske jezike omenimo dve pristopa, vsaj delno predstavljena tudi na spletu: to sta Slavic in EuroComSlav. Med zanimivejšimi deli, ki sta izšli v zadnjih letih in ki sta posvečeni medjezikovnemu razumevanju slovanskih jezikov, omenimo monografiji Ch. Heinza in H. Kußeja (2015) in Jelene Golubović (2016). One monografiji jezikom primerjalno pristopata na več ravniinah jezikoslovnega opisa.

Omenjeni projekti in publikacije pri analizi medjezikovnega razumevanja slovanskih jezikov izhajajo iz sinhronnega pristopa in se redko, bežno in le nesistematično dotaknejo diahronne dimenzije. Nekoliko drugačen je pristop Patricea Pognana (v tem delu), ki izhaja pri analizi in izgradnji metod za medjezikovno razumevanje zahodnoslovanskih, v zadnjem času pa tudi južnoslovanskih jezikov, iz diahronije.

Žal se medjezikovno razumevanje kot posebna oblika znanstvenega in pedagoškega pristopanja k obravnavi slovanskih jezikov do sedaj ni pomembneje, celoviteje in trajneje razvijalo. Izjema je skupina, zbrana v skupini EuroCom, ki se posveča vsem trem velikim evropskim jezikovnim družinam, in raziskave Patricea Pognana (v tem delu) in Pierra Escudéja (Escudé & Janin 2010).

3 Medjezikovno (ne)razumevanje južnoslovanskih jezikov

Južnoslovanski jeziki predstavljajo kontinuum jezikovnih razlik na vseh ravneh opisa, od leksikalne do skladenjske in oblikoslovne ravni (glej tudi Schlamberger Brezar v tem delu). Tako sta si slovenščina in kajkavsko narečje hrvaščine zelo blizu, neprimerno bolj, kot je slovenščina blizu štokavskemu narečju. Prav tako so na primer južna narečja srbsčine dokaj blizu makedonščini in bolgarščini, vsekakor bolj kot sta obema jezikoma blizu standardna srbsčina ali hrvaščina.

Južnoslovanski prostor je tudi zanimiv za vpogled na vlogo, ki jo v medjezikovnem razumevanju igrajo nejezikovni, predvsem zgodovinski dejavniki. V razdelku bomo pustili ob strani makedonščino in bolgarščino in se osredotočili na slovenščino, hrvaščino, bosanščino, srbsčino in črnogorščino. Zadnji štirje jeziki so tvorili t. i. srbohrvaščino oz. hrvaškosrbsčino, ki je bila skupaj s slovenščino in makedonščino uradni jezik Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ). V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Kraljevini

Jugoslaviji je bil pred drugo svetovno vojno uradni jezik srbo-hrvaško-slovenski jezik.

Kot vidimo, specifičnost slovenščine nikdar ni bila postavljena pod vprašaj, saj se je slovenščina od hrvaščine in srbsčine pomembno razlikovala že v šestnajstem stoletju, pri čemer pa moramo upoštevati, da tedanje pojmovanje medjezikovnih meja ne sovпада z današnjim. To različnost so jasno zaznali tudi protestanti, ki so za potrebe širjenja vere poleg knjig v slovenščini izdajali tudi knjige v hrvaščini in srbsčini (Rajšp 2015).

Omeniti velja, da se je v devetnajstem stoletju pojavilo več pobud po oblikovanju nekega enotnega jezika in kulturnega prostora južnih Slovanov. Najpomembnejša je ilirizem, ki se je zlasti na Hrvaškem razvil kot posebna oblika panslavizma, katerega pobudnik je bil slovaški pisatelj in politik Ján Kollár. Ilirizem je edino pomembnejšo vlogo odigral na Hrvaškem, osrednja figura pa je bil Ljudevit Gaj. V Srbiji in Sloveniji se ilirizem ni razvil. V slovenskem prostoru je bil edini vidnejši predstavnik pisatelj Stanko Vraz. Ilirizem je predvideval, da se južnoslovanski, kasneje pa vsi slovanski jeziki postopno vedno bolj približujejo. V tam oziru je zanimiv citat, vzet iz knjige Matije Majarja – Ziljskega (*Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*), ki je izšla leta 1848:

„Vsa izkusite i dobra zaderžite.” Ja sem, da kako, zadovoljen, ako bi vsaki čitatelj ove knjižice po njoj barem nekoliko koračajev, saj nekoliko stupinj se slogi približal. Gotovo je desetkrat koristneje približati se za jednu stupinju, nego se oddaljiti za devet. Blizo 16 književnih jezikov imamo u slavenščini, ako se vsaki izmed njih ostalim približa, postavim, samo za jeden koračaj, smo se vsi ukup že približali za 16 stupinj. (Majar 1848: III-IV)

Ilirizem je bil eden od poskusov, da bi se na jezikovni ravni zoperstavili vplivu nemščine, madžarščine in italijanščine. Sicer pa je na slovenskem in hrvaškem govornem področju prevladovala in v dobršni meri prevladal težnja po nadomeščanju neslovanskih besed s »slovanskimi«, pri čemer je šlo tako za kovanje neologizmov, črpanje iz nabora arhaizmov, ki so se pogosto ohranili v posameznih narečjih, ali sposojanje iz drugih slovanskih jezikov.

Status in položaj t. i. srbohrvaščine je bolj kompleksen, saj so bili govornici politično, upravno in versko razdeljeni. Kljub razdeljenosti so se prve pobude za poenotenje srbsčine in hrvaščine pojavljale že v drugi polovici osemnajstega stoletja. Prvi pomembnejši premik v tej smeri, ki pa ni imel trajnejših posledic, se je zgodil s t. i. dunajskim sporazumom leta 1850 med srbskimi in hrvaškimi

jezikoslovci in kulturniki,² ki sta ga na pobudo Frana Miklošiča sklenila Vuk Karadžić in Ivan Mažuranić.³ Sporazum je predvideval, da se kot odgovor na močan vliv nemščine, italijanščine, madžarščine in turščine, zlasti seveda na leksikalni ravni, oblikuje enoten standardni jezik z več regionalnimi različicami. Kot osnova se iz jezikovnih in kulturno-zgodovinskih⁴ razlogov vzame štokavski govor. V kraljevini Jugoslaviji sta bili srbsščina in hrvaščina ločeni in uradni jezik kraljevine je bil srbski-hrvaški-slovenski jezik. Tudi med drugo svetovno vojno se je govorilo o dveh jezikih, srbskem in hrvaškem.⁵ Šele z novosadskim dogovorom leta 1954 med srbskimi, hrvaškimi, bosanskimi in črnogorskimi jezikoslovci in politiki se je ponovno pričelo govoriti o enotnem jeziku Srbov, Hrvatov in Črnogorcev. Dogovor navaja, da se je srbohrvaški oziroma hrvaškosrbski jezik iz ljudskega jezika Srbov, Hrvatov in Črnogorcev okrog dveh glavnih središč, Beograda in Zagreba, razvil v enoten jezik z dvema izgovoroma, ijekavskim in ekavskim. V načrtu je bila tudi izdelava jezikovnih orodij. Vendar pa projekt nikdar ni zaživel in je že v šestdesetih letih zlasti na hrvaški strani naletel na dokaj oster odpor. Z novo ustavo SFRJ iz leta 1974, ki je dal republikam večjo avtonomijo, se je težnja po razlikovanju in razhajanju še izostrila. Z razpadom Jugoslavije v devetdesetih letih je ideja o oblikovanju enotnega srbohrvaškega oz. hrvaškosrbskega jezika razumljivo povsem zamrla. Srbskemu in hrvaškemu jeziku se je sredi devetdesetih let pridružil tudi bosanski in kasneje še črnogorski jezik. Razlike med omenjenimi »jeziki« zadevajo skoraj izključno leksikalno raven. Tako npr. hrvaščina v težnji po razlikovanju od srbskega jezika vpeljuje neologizme ali pa posega po starih »neologizmih«, ki so jih v devetnajstem stoletju in začetku dvajsetega stoletja v jezik vpeljevali, da bi nadomestili nemške in madžarske besede. Bosanščina⁶ posega po turških besedah, ki so predhodno pripadale pogovornim jezikovnim zvrstem na področju Bosne in Hercegovine. Črnogorščina da večjo vlogo besedam iz narečnih ali pogovornih zvrsti.

Kot vidimo, je bila na zahodnem Balkanu narodna identiteta morda še bolj kot drugje v Evropi neločljivo navezana na jezikovno identiteto. Razen nekaj poskusov, da bi takšno navezanost presegli, se to ni zgodilo.

2 S slovenske strani je na pogovorih sodeloval le Fran Miklošič in čeprav so obstajale težnje tudi, da se k poenotenju južnoslovanskih jezikov pritegne tudi slovenščina, te težnje nikdar niso odigrale pomembnejše vloge.

3 Najvplivnejši hrvaški jezikoslovec tistega časa in ena osrednjih osebnosti ilirskega gibanja Ljudevit Gaj se srečanja ni udeležil.

4 To narečje je bilo jezik piscev dubrovniške renesanse.

5 Tudi sklepi AVNOJ-a so bili pisani v štirih jezikih: srbskem, hrvaškem, slovenskem in makedonskem.

6 Jezikovni položaj v Bosni in Hercegovini je zapleten. T. i. bosanščina je jezik muslimanske skupnosti, medtem ko prebivalci srbske in hrvaške narodnosti govorijo srbsko oz. hrvaško. Dodajmo še, da so v Republiki srbski v devetdesetih letih, da bi poudarili »srbskost« entitete, v šole in urade vpeljevali ekavščino, čeprav prebivalci govorijo ijekavsko.

Srbohrvaščina je bila v svoji geografski raznolikosti materni jezik treh četrtin prebivalcev bivše Jugoslavije. Do razpada skupne države so pripadniki različnih narodnosti za sporazumevanje uporabljali srbohrvaščino, čeprav je državljani, ki jim srbohrvaščina ni bila materni jezik, pogosto niso dobro znali. Za večino njih je šlo zlasti za pasivno znanje, ki so ga pridobili s spremljanjem medijev in branjem časopisov in knjig s srbohrvaškega jezikovnega okolja, za moški del populacije pa tudi znanje, pridobljeno med služenjem vojaškega roka, kjer je bil jezik poveljevanja izključno srbohrvaščina. Prebivalci s srbohrvaškega jezikovnega prostora slovenščine in makedonščine brez nekoliko večjega truda niso dobro razumeli. Po razpadu skupne države, ko so se prekinili stiki med republikami, je počasi zamiralo tudi pasivno obvladovanje južnoslovanskih jezikov. Slovenci in Makedonci mlajših generacij za komunikacijo med seboj in z govorcji srbohrvaščine vedno pogosteje uporabljajo angleščino. Govorci hrvaščine, srbščine in bosanščine v medsebojni komunikaciji po angleščini še ne posegajo, saj so razlike leksikalne narave in ne ovirajo pomembnejše medsebojnega razumevanja.

4 Zaključek

Primer južnoslovanskih jezikov s področja nekdanje Jugoslavije je dober primer, kako zgodovinsko-politične okoliščine vplivajo na medjezikovno razumevanje. Če je v devetnajstem in začetku dvajsetega stoletja dokaj pomembno vlogo igrala težnja po »približevanju« teh jezikov, je v dvajsetem stoletju dokončno prevladala težnja po »razdruževanju«. Da bi zajezili vpliv nemščine, italijanščine, madžarščine in turščine, so na slovenskem, hrvaškem in srbskem jezikovnem prostoru v devetnajstem stoletju vpeljevali neologizme, posegali po naboru arhaizmov, ki so se ohranili v posameznih narečnih zvrsteh, ali si sposojali iz drugih slovanskih jezikov. V drugi polovici dvajsetega stoletja je bila na Hrvaškem, pa tudi v Sloveniji, zlasti na leksikalni ravni, dokaj prisotna težnja po zajezitvi vpliva srbščine kot dominantnega jezika v bivši Jugoslaviji.

Z razpadom Jugoslavije se kulturni prostori in jeziki s tega področja vedno bolj oddaljujejo drug od drugega. Tudi govorci različnih južnoslovanskih jezikov imajo manj medsebojnih stikov in manj možnosti, da se srečajo z drugimi južnoslovanskimi jeziki, zato postaja medsebojna komunikacija brez zatekanja k tretjemu jeziku, pogosto seveda angleščini, vedno težja. Da bi zajezili takšen razvoj, je sistematična izdelava metod in priročnikov medsebojnega razumevanja dobra rešitev. Do sedaj razvita orodja (npr. Heinz & Kuže 2015 ali Golubović 2016) so bila splošno slovanska in niso bila posebej namenjena govorcju južnoslovanskega jezika, ki se želi priučiti razumevanja drugega južnoslovanskega jezika. Nesporno je, da slovenski

govorec hrvaščino ali srbščino usvoji veliko hitreje in na ne povsem enak način kot npr. češčino, poljščino ali ruščino. Enako tudi do slovaščine češki govorec dostopa veliko hitreje kot govorec kakšnega drugega slovanskega jezika. Pri razvijanju orodij bi bilo torej koristno upoštevati stopnjo sorodnosti in bližine jezikov, ki vstopajo v medsebojno razumevanje. Na takšen način učenec sicer ne bi dobil širšega in bolj celostnega uvida v vso jezikovno skupino, bi pa hitreje in bolje usvojil zmožnost medjezikovnega razumevanja za posamezne jezike.

Bibliografija

- Blanche-Benveniste, Claire, A. Valli, 1997: Une grammaire pour lire en quatre langues, *L'intercompréhension : le cas des langues romanes. Le français dans le monde – Recherches et applications*, 33-37.
- Coste, Daniel, Danièle Moore, Geneviève Zarate, 1997: *Compétence plurilingue et pluriculturelle*. Strasbourg: Conseil de l'Europe.
- Escudé, Pierre, Pierre Janin, 2010: *Le point sur l'intercompréhension, clé du plurilinguisme*. Pariz: Clé international. Coll. Didactique des langues étrangères.
- Golubović, Jelena, 2016: *Mutual intelligibility in the Slavic language area*. Groningen: University of Groningen.
- Heinz, Christof, H. Kuße, 2015: *Slawischer Sprachvergleich für die Praxis*. München: BiblionMedia (Specimina Philologiae Slavicae 179).
- Majar, Matija, 1848: *Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*. Ljubljana: J. Blaznik.
- Meissner, Franz-Joseph, C. Meissner et al., 2004: *EuroComRom – Les sept tamis: Lire les langues romanes dès le départ*. Aachen: Eurocom.
- Pognan, Patrice, v tem delu: Znalost lingvističnega sistema pro vzajemné porozumění.
- Rajšp, Vincenc, 2015: Povezanost slovenske in hrvaške reformacije. *Stati inu obstatu* 21/22, 130-150.
- Schlamberger Brezar, Mojca, v tem delu: Medjezikovno razumevanje na področju bivše Jugoslavije – slovenščina in srbohrvaščina.
- Teyssier, Paul, 2004: *Comprendre les langues romanes. Du français à l'espagnol, au portugais, à l'italien et au roumain. Méthode d'intercompréhension*. Pariz: Chandeigne.